

JOŽEF DEBRECENI: „HLADNI KREMATORIJUM“

Nedavno je „Prosveta“ u Beogradu objavila „Hladni krematorijum“ od Jožefa Debrecenija. Delo je preveo sa mađarskog Bogdan Čiplić, književnik i čita se lepo i lako. Na srpskom jeziku ovaj roman Aušvica, kako ga je nazvao u podnaslovu sam autor, pretstavlja još jedan dokumenat naci-fašističkih zverstava prema Jevrejima u doba poslednjeg rata. Pisac koji je preživeo ovu tragediju izneo je sudbinu svojih saplemenika, mahom iz Bačke Topole, Subotice i Novog Sada, koji su se nekako održali pod Mađarima do maja 1944 godine, pa su tek tada upućeni u zloglasne nemačke logore.

„Hladni krematorijum“ je po svojoj formi jedan specijalan dnevnik, duboko doživljen i književno obrađen. U njemu je dat sa puno tanane psihologije čitav niz posebnih skica o mukama ljudi, koji danima umiru pre stvarne smrti. Istovremeno, on sadrži galeriju tipova i portreta, sa bezbroj ličnih osećanja i utisaka, tako da s jedne strane pruža tužnu reportersku povest mučenika na golgotском putu, dok je s druge strane materijal za duhovnu istoriju jedne od najsvirepijih epoha čovečanstva. U njemu je vrlo reljefno prikazana logorska atmosfera razbojnika i ubica koji umrtvljuju telo i dušu i ubijaju veru u čoveka. Ali to je pozadina slike, na kojoj se izvanredno ističu crte uzvišene čovečnosti nesrećnih žrtava, njihove ogromne nacionalne rezerve moralnih snaga, unutarnja osetljivost, velikodušnost, često humanost. Dugačka kompozicija plom-biranog voza koji hrli poljskom gradu Aušvicu, logori, radilišta, bolnice, stvarno najpaklenija mučilišta, pored mnogih sumnji, izgubljenih nada, krajnjeg očajanja, čak smrti, nisu mogli sasvim skrhati ljude gonjene na verskoj, nacionalnoj i idejnoj osnovi. Ali Jožef Debreceni, bez obzira na moralni otpor avetinja u paklu i samilosti prema braći po mukama, nimalo nije idealizovao sve svoje sapatnike. Naprotiv, njegovi prikazi kipte vernošću i on najobjektivnije opisuje grubost i svirepost odnosa među samim žrtvama, njihove svade i intrige, užase tipova iz redova „komplikovane hijerarhije parija“, koje su nacisti sa „metodičnom dosetljivošću stvorili u svojim logorima smrti.“ Užas i odvratnost zaista izazivaju svi oni kapo-batinaši, sa instinktom krvožednih zverova, koji sadistički ubi-

jaju svoje drugove na „apelima“; pa lagereltesti, koji iako se hrane iz „posebnih kazana“, ipak krađu obroke nesrećnika, stvarajući tobož od ušteda čitave naslage hrane; ne zaboravlja se ni ona aristokracija iz kuhinja, koja svačim trguje na crnoj berzi i po cenu smrti prodaje i kupuje život; pa su tu neograničeni gospodari — lekari i higijeničari, koji mogu bez odgovornosti izbiti oko, seći sa leđa kaiševe, posipati creva, poubijati. Njihovo sadističko ludilo zaista je autor opisao snažno i sigurnom rukom. Debrecenijevo delo naj snažnije prikazuje logorsku bolnicu u Dernhau-u i njene grozote. Slike u ovome odeljku nadmašuje sve prizore Gojinih užasa, Danteovog pakla ili sibirskog „Mrtvog doma“ od Dostojevskog. Autorove reči na ulazu u ovaj hladni krematorijum jezivo zvuče i kao vapaj i kao opomena za budućnost: „Dodite ovamo svi koji ostvarujete viziju perom, kredom, kamenom i kičicom, vi koji ste ikad pokušali da prikazete izraz patnje i umiranja; vi vizionari igre smrti, koji ste diletom klesali užas, vi hroničari pakla, dođite... „U ovoj bolnici, u kojoj „smrt kao učeni, samouvereni asistent šeta između ležaja kao da je kod svoje kuće“, umiralo je iz noći u noć stotinama ljudi od izgladnelosti, pegavca i prljavštine, sve do oslobodenja, koje je zateklo u životu samo slučajno preživela.

Među tipovima „Hladnog krematorijuma“ naročito je uspeo kriminalac Rot, Šanji, pod čijom robijaškom bluzom autor otkriva čovečnost. Sažaljenje izazivaju bolni likovi: Rubinfeld, poljskog Jevrejina sa „tužnim očima“, koji je posle niza prikrivanja otkriven u Novom Sadu; onda Kardoš, segedinski advokat, koji je umeo uvek da se snađe, da izlazi iz kolone određene za rad, da bi se provozao kamionom, ne znajući da on odvodi u gasne komore; pa tragični optimist Mauer koji je sve bodrio svojim neispunjenim proricanjima; sve do dva odvratna Vajsa i negativnih tipova raznih „goniča“.

Ukupno posmatran, Debrecenijev istiniti roman slika logor u svima vidovima i svima trenucima, i danju i noću, i leti i zimi. A oni su ispunjeni samo patnjama, kaznama, divljim zločinima, nemim negodovanjem ne ljudi već brojeva, i odvratnim nacističkim pobudama. Kao opojna senka kad prekrili bolnu radost izaziva namereno bačena cigareta javne žene ili pikavac mobilisanog čuvara, bivšeg kelnera noćnih lokala. To su jedini krišom ispoljeni tragovi duše Nemaca u ovim paklenim danima. Inače, celo delo zvuči kao najveći bol i protest protiv užasnog reda stvari koji još nije potpuno uklonjen u svetu i postavlja najaktuelniji problem današnjice: „zar je ovako suđeno među ljudima?!“

M. M. Pešić